

DUNJA JUTRONIĆ

SPLISKE RIČI

RJEČNIK

HRVATSKI STANDARDNI JEZIK – SPLITSKI GOVOR

Split 2018.

IZDAVAČ:

Matica hrvatska – ogranak u Splitu

ZA IZDAVAČA:

Trpimir Jurkić

RECENZENTI:

prof. emeritus Damir Kalogjera

prof. dr. sc. Ivo Žanić

NASLOVNICA:

Edo Šegvić

GRAFIČKA PRIPREMA:

Davor Milašinčić

TISAK:

Ustanova DES

CIP - Katalogizacija u publikaciji
SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA U SPLITU

UDK 811.163.42'282(497.583Split)(038)

JUTRONIĆ, Dunja

Spliske riči: rječnik: hrvatski standardni jezik - splitski govor /

Dunja Jutronić. - Split: Matica hrvatska, Ogranak, 2018.

Bibliografija.

ISBN 978-953-7797-42-3

I. Čakavsko narječje -- Dalmacija --

Rječnik II. Čakavsko narječje -- Split

III. Split -- Lokalni govor -- Rječnik

170317042

© Sva prava pridržana. Niti jedan dio knjige ne smije se kopirati, tiskati ili distribuirati bez prethodne suglasnosti vlasnika autorskih prava.

O GOVORU STARIJIH SPLIĆANA¹

Današnji govor grada Splita nije lako opisati. Riječ je o govoru koji je heterogen i kojemu valja pristupiti kako s dijalektološkoga, tako i sa sociolingvističkog aspekta. Splitski je govor, kako je poznato, svojim temeljem čakavski govor, no danas je u znatnoj mjeri štokaviziran uslijed brojnih i različitih faktora koji osjetno ostavljaju trag na jeziku. Jedan je od važnijih razloga promjena u sastavu stanovništva, odnosno sve intenzivnije doseljenje štokavskoga stanovništva iz Dalmatinske zagore (i zapadne Hercegovine), a paralelno s time i izumiranje izvornih Splicićana. Osobito je važno naglasiti da nimalo nije zanemariv utjecaj sredstava javnoga komuniciranja, obrazovnoga sustava, standardnoga jezika, pored niza drugih čimbenika. Najsažetije rečeno, u splitskome govoru danas cirkuliraju čakavske i štokavske posebnosti.

Ciljem je ovoga prikaza izdvojiti temeljne značajke govora starijih Splicićana, dakle iskonskih žitelja ovoga grada, „fetivih“, kojih je, doduše, u Splitu danas nevelik broj i kojih je sve manje, pa je i iz toga razloga posebnosti njihova govora potrebno zasebno zabilježiti.

I. Fonološke posebnosti

1. Splitski je govor u pravilu ikavski govor, tj. na mjestu staroga 'jata' uglavnom stoji samoglasnik *i*. Tako, na primjer, riječi 'dijete', 'dvije', 'ljepota', 'koljeno', 'mjesto', 'premjestiti' u splitskome glase *dite*, *dvi*, *lipota*, *kolino*, *misto*, *primistit*. Dakako, u splitski su, pa i u najstarijih govornika, osobito u novije vrijeme prodrli neki jekavizmi. Zato se može čuti *cjev*, *svjeski* (*rat*), *vječe*, *zamjenik* i pojedini drugi iz novijih nanosa. U usamljenim se primjerima kod starijega svijeta može pojaviti poneki ekavizam kao *cesta* ili *obedvi*.

¹ S obzirom na činjenicu da je ovaj *Rječnik* autorica Dunja Jutronić namijenila širem čitateljstvu, ovdje se dijalektološkim pristupom, ali ipak **na što jednostavniji način** iznose važne osobitosti govora starijih Splicićana.

2. Stari su poluglasovi, tj. 'šva', prešli u *a*: *dan, laž, otac, sudac*. Neki primjeri iz splitskoga govora potvrdom su tipične čakavske značajke jake vokalnosti: *jagla, vaze(s)t/vazimat, vavik* pored znatno češćega *uvik* i sl. U ostalim slučajevima dolazi prefiks *u* (< *və-*), kao i prijedlog *u* (< *və*): *unuk, udovica; u gradu, u meni*.

3. Stari stražnji nazal **ɔ* i slogotvorni **l* očekivano su dali *u*: *muž, ruka, zub; mučat, sunce, tust*.

4. Jedan od visoko rangiranih kriterija koji dokazuje je li koji govor čakavski ili nije jest taj da je prednji nazal **ɛ* u poziciji nakon *j, č, ž* zamijenjen samoglasnikom *a*. U Splitu se kod starijih još čuju čakavske varijante *jazik, jačmin, zajat*. S druge strane govori se *jedar, načet, počet, žedan* i sl., dakle s mijenom u *e*, kao danas u mnogih južnih čakavaca.

5. Slogotvorni se *r* izgovara kratko i nema popratnoga samoglasnika: *grlo, krv, pršut, trkat, uzbrdo*, no kod starijih se rijetko mogu čuti i dublete tipa *Rvaska/Ervaska* ili *prsil/persi*.

6. Ovjerene su tipične čakavske riječi *drivo* i *crikva*.

7. Govoru su starijih Splicićana svojstveni primjeri *krest* (*pokrest, nakrest*), *rest* (*narest, izrest*) i *rebac* ('vrabac'), dakle prijevojni likovi sa samoglasnikom *e*, koji su česti u mnogim mjesnim govorima čakavskoga jugoistoka, kao i u zapadnih štokavaca.

8. Čakavci na jugoistoku i susjedni štokavci, pa time i stariji Splicićani, poznaju promjenu *o* u *e* u riječi *greb*.

9. Protetski se glas *j* pokatkada pojavljuje u nekim riječima: *(j)arja, (j)ist, (j)oko, (j)opet, (j)usne, (j)uvo*.

10. Tipično čakavsko obilježje, kao što je meki čakavski *ć*, koji se u dijalektološkoj literaturi bilježi kao (*t*), danas izostaje u sviju naraštaja Splicićana. Na mjestu glasova *č* i *ć* u splitskome dolazi jedan glas srednje vrijednosti, koji se ovdje bilježi kao (*č*). Dakle, Splicićani jednako izgovaraju riječ *čovik* i *kuća, čekat* i *ispeč*.

11. Primarnom i sekundarnom jotacijom praslavenskoga *d* nerijetko je dobiveno *j*, pa stariji svijet i danas kaže: *izmeju, mlajarija, preja, slaji, tuji, grozje, možjani*. Pored čakavskoga *j* sve se češće javlja štokavski *đ* koji se izgovara kao glas srednje vrijednosti: *anđel, đardin, đentil, đirat, kortedavat se, tvrđi, zviždat*.

12. Važnom je čakavskom značajkom nepostojanje glasa *dž*. To je prazno mjesto u starijih splitskih govornika popunio *ž*, kao u nizu čakavskih govora: *naružba, svidožba, žep, žigarica*.

13. Pravi su čakavci šćakavci, a i stari je splitski govor također svojim temeljem šćakavski govor: *gušćerica, klišća, koščica, namišćat, pušćat, šćap, višćica*.

14. Glas *h* zamuknuo je ili se zamijenio s *v*, *j* ili *k*: *ajduk, ladan, odit, kruv, kuvarica, puvat, grijota, mijur, siromaj, špaker*. Ipak, glas se ponovno pojavljuje u novim importima poput *Čeh, tehnika* i sl. Po ovoj je pojavi također vidljiva količina štokavskoga utjecaja u splitskome jer mnogi čakavci uglavnom dobro čuvaju *h*, dok je njegovo otpadanje ili zamjena drugim glasovima obilježjem mnogih štokavskih govora, kao i nekih čakavskih govora pod štokavskim utjecajem.

15. Glas *f* visoke je frekvencije, stabilan je i redovito stoji u riječima stranoga podrijetla: *barufant, fabrika, ferata, fratar, gariful, konfužjun, picaferaj*. U primjerima tipa *fala, pofaljen, zafalit* na mjestu skupine *hv* dolazi *f*, ali iz skupine može otpasti i *h*, pa se javljaju primjeri *uvatit, vatalo* i sl. U splitskome govoru, i kod starijih i mlađih, nije zabilježen štokavski utjecaj u riječima poput *šuvit, Vrane*, pa se govori na čakavski način *šufit, Frane*.

16. Finalni je slogovni *l* u mnogim kategorijama očuvan: *misal, skandal, stol, žmul, gol, debel, nagal, ozdal, nizdol, molba, mulci* N mn., *soldat, šoldi*. U kategoriji jedinine muškoga roda glagolskoga pridjeva radnoga dolazi tip *reka, doša* uz *mislja, načuja, vazeja, uboja*. Ovi su posljednji primjeri tipa *vidija* potvrdom štokavskoga utjecaja, no „fetivi“ će govornici i danas gdjekada kazati *nosi, učini, vidi*.

17. U splitskome je, kao i u brojnim drugim govorima uz Jadransko more ili pored njega, bilo da su oni čakavski ili štokavski, zastupljena promjena *m* u *n* u nastavcima i nepromjenjivim riječima: *čujen, vidin, s mojon ženon, sedan judi, dobro van je, o našin pasima(n)*. Promjena se ne događa na kraju osnove riječi: *dim, grom, sram, škaram*.

18. U načelu je u splitskome *lj* prešao u *j*: *jubav, kjuč, košuja, prijatej, slomjen, voja, zdravje, zeje*. Dakako, *lj* je potvrđeno u nekih primljenih riječi tipa *biljet, botilja, konšiljer* ('savjetnik'), a javlja se i u pojedinih novih termina: *cilj, iskobeljat se, ljigav* i sl.

19. U nekim se riječima odvija tzv. rasterećenje napetosti u rubnim zonama sloga. Tako stariji Splićani govore *braški, junaški, maška, obišni, puški*, dakle s promjenom *čk > šk*, ili dolazi do potpunoga gubitka suglasnika: *bogastvo, pone* ('podne'), *pesto, susistvo, zanj*.

20. U govoru se Splita javlja i tzv. rotacizam, odnosno zamjena *ž* s *r* u prezentskoj osnovi glagola 'moći', što je svojstveno mnogim govorima triju hrvatskih narječja: *moreš, moremo, morete*. Čuje se i realizacija tipa *moš* ('možeš').

21. Stara se skupina *čr* zadržala u mnogim čakavskim govorima, dok je u splitskome u većinskim primjerima izmijenjena u *cr*: *crjen, crn, crnilo, pocrnit*. Važno je spomenuti primjere *črv, črjiv, črivo* u kojima je skupina i danas očuvana u govoru starijega svijeta.

22. U prezentima je tvorenih s glagolom **iti* ovjerena skupina *jd*, kao u mnogih čakavaca: *dojdite, izajdeš, najden, obajde, pojden, projdemo, snajdim* se itd.

23. U svima su hrvatskim narječjima potvrđene suglasničke skupine *šk, št, šp* u primljenih riječi. I splitski govor raspolaže mnogim primljenicama u kojima su zastupljene potonje skupine: *maškadur, škovace, fogišta, štufat se, poteštat, španjulet, šperanca*.

24. Asimilacija na daljinu i u dodiru može zahvatiti poneki primjer: *čižme, škuša, šuša, šušit*, odnosno *š njin, š njima(n), š njon*. Disimilacija se također može pojaviti u nekim slučajevima: *guvno, sedavnajst, sumjat, zlamenovat se uz lebro, lizerva* itd.

25. Što se tiče akcenatske strane, ovdje će se istaknuti samo pokoja opća opservacija.²

Uzimajući u obzir činjenicu da je splitski govor pod jakim utjecajem bliskih štokavskih govora i pod drugim utjecajima, u splitskome se događaju neke akcenatske promjene i inovacije. Splitski govor danas ima 5 akcenata (kratkosilazni, dugosilazni, akut te dva nova: kratkouzlazni te dugouzlazni). Staro je akcenatsko mjesto dijelom očuvano. Prisutna je tendencija prelaska akuta u dugosilazni akcent u svim pozicijama,

² Akcenatsku su stranu splitskoga govora precizno i sažeto opisale Mira Menac-Mihalić i Antica Menac. V. knjigu *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima istoimenih autorica*, 2001: 15–17.

posebno u zadnjem slogu. Stare su se zanaglasne duljine pokratile, a nove su zanaglasne duljine nastale pomicanjem akcenatskoga mjesta prema početku riječi. Prednaglasne su duljine sve privukle akcent pa se ondje danas nalazi dugouzlazni akcent.

II. Morfološke posebnosti

1. Stariji će govornici i danas upotrijebiti upitno-odnosnu zamjenicu *ča* iako mnogi govore *šta*. Danas prevladavaju kompoziti *zašto*, *pošto* umjesto čakavskih *zač*, *poč*. Neodređene zamjenice *čago(d)*/*čako(d)* također se sve rjeđe čuju, a dominiraju štokavske.

2. Kratka množina jednosložnih i nekih dvosložnih imenica muškoga roda, kao u mnogih čakavaca, zastupljena je i u govoru starijih Splitskana: *brodi* ('brodovi'), *golubi* ('golubovi'), *gromi* ('gromovi'), *kjuči* ('ključevi'), *noži* ('noževi'), *zidi* ('zidovi').

3. U genitivu množine kod starijega svijeta u pravilu nisu uočeni štokavski nastavci.

a) Genitiv množine imenica muškoga i srednjega roda može imati tri vrste nastavaka. Prvi je nastavak *-i*: (*nikoliko*) *dvori*, *ferali*, *tovari*; *brdi*, *kili*, *koriti*. Drugi je nulti nastavak: (*puno*) *dan*, *sudac*; *rebar*. Treći je nastavak *-ov*, danas nešto rjeđi: (*nikoliko*) *sinov*, *težakov*; *kopitov*. Nisu rijetke imenice koje mogu nekada imati jedan, a nekada drugi nastavak, npr. (*puno*) *konji/konjov*, (*puno*) *mrav/mravi*; (*puno*) *slov/slovi* i sl.

b) Genitiv množine imenica ženskoga roda može imati dvije vrste nastavaka. Prvi je nulti: (*puno*) *jabuk*, *kuč*, *maslin*, *ovac*. Drugi je nastavak *-i*: (*puno*) *srdeli*, *strili*, *uri*. Nisu rijetke imenice koje mogu nekada imati jedan, a nekada drugi nastavak, npr. (*puno*) *fritull/frituli*, *smokav/smokvi*.

4. U dativu, lokativu i instrumentalu množine južni čakavci uglavnom imaju izjednačene nastavke.

a) Dativ, lokativ i instrumental množine imenica muškoga i srednjega roda izjednačeni su u nastavku *-ima(n)*: (*sa*) *šudarima(n)*, *zubima(n)*, *tovarima(n)*; *kolinima(n)*, *krlima(n)*.

b) Dativ, lokativ i instrumental množine imenica ženskoga roda imaju nastavak *-an*: (*sa*) *divojkan*, *nogan*, *prijatejican*, *vričan*.

5. Infinitiv u splitskome nije cjelovit, odnosno svršava na *-t* ili *-č*: *vidit, razbit, pisat, doč, izač*.

6. U 3. licu množine prezenta kod starijih se čuje nastavak *-u*: (*oni*) *govoru, nosu, pišu, radu*. Premda nešto rjeđe, i danas se može uočiti nastavak *-du*: *gledadu, taknedu, zovedu, zvonidu*.

7. Za značenje 'ići' u prezentu dolaze oblici *gren – greš – gre – gremo – grete – gredu*. Zanimjani oblici prezenta glagola *imat* glase: *niman – nimaš – nima – nimamo – nimate – nimadu/nimaju*. Prema nekadanjemu glagolu **živsti* i dalje se kod starijih mogu čuti oblici: *živen – živeš – žive – živemo* itd.

8. Posebni čakavski oblici kondicionala *ti biš, mi bimo, vi bite*, koji su danas u uzmicanju, još se susreću od starijih Splicićana. Mnogi Splicićani danas imaju oblik *bi* u svim licima: *ti bi napravija, mi bi rekli, oni bi učinili* i sl.

9. Glagoli su II. vrste ovjereni sa sljedovima *-nu-* i *-ni-*: *okrenut i okrenit, prominut i prominit, maknut i maknit, taknut i taknit*, iako je danas u splitskome slijed *-ni-* češći.

10. Ranije su nešto češći bili oblici tipa *cilega, dobrega, jednega, lipega*, koji se mogu i danas uočiti u govoru starijega naraštaja, ali uz češće likove tipa *ciloga, dobroga, jednoga, lipoga*.

III. Sintaktičke posebnosti

1. Konstrukcija *za* + infinitiv karakteristikom je govora starijih Splicićana: *za jist ribu ajde u konobu Jozo'*; *to ti je za umrit o smija*; *četka za čistit postole*.

2. U splitskome, kao i u bliskim mu srednjodalmatinskim govorima, akuzativ namjesto kretanja označava mjesto: *ja san u tinel* (umj. *u tinelu*); *cilo jutro san leža u posteju* (umj. *u posteji*); *bili su u Solin* (umj. *u Solinu*); *proštili su u Slobodnu Dalmaciju* (umj. *u Slobodnoj Dalmaciji*).

3. Konstrukcija *o(d)* + genitiv jednine određene imenice nerijetko stoji na mjestu posesivnoga, gradivnoga ili kvalitativnoga pridjeva: *prsten o(d) zlata* (umj. *zlatni prsten*), *butiga o(d) Vinke* (umj. *Vinkina butiga*), *škatula o driva* (umj. *drvena škatula*), *mliko o(d) koze* (umj. *kozje mliko*).

4. Rječca *ča* označava udaljavanje od nekog mjesta, npr. *gremo ča; amo ča; išli su ča*.

5. Prilog *di*, osim mjesta, označava i smjer: *ne znan di gren (umj. kamo)*.

IV. Leksičke posebnosti

Leksik je staroga splitskoga govora bogat, pa je pored leksema naslijeđenih iz praslavenskoga leksičkoga inventara prisutna manja skupina leksema orijentalnoga postanja, ponešto germanizama, hungarizama itd., a obilato su potvrđeni leksemi romanske provenijencije.

Praslavenskoga je podrijetla riječ *rabota* ('posao, rad'), proširena na slavenskome području, koja se govori u splitskome uz romanizam *lavur* u istome značenju. Na slavenskome jugu nije neobična riječ *dažd* ('kiša') ili drukčije, a ista se javlja u starome splitskome u varijanti *daž*. Praslavenskoga je postanja, danas već rijetka u splitskome, riječ *kus* koja nosi značenje 'komad'. Sva tri narječja poznaju glagol *iskati* ('tražiti'), koji je u varijanti *iskat* zasvjedočen u starome splitskome idiomu. Riječ *vlasi* ('kosa'), koja se čuje u splitskome, javlja se u raznim fonološkim varijantama u čakavaca i kajkavaca, pa i u ponekih štokavaca. Splitski i danas govore riječi *pot* ('znoj'), *potit se* ('znojiti se'), koju rabe brojni čakavci i neki štokavci. Za značenje 'žir' mnogi čakavci, pa i štokavci kazuju *želud/željud* ili drukčije, a oblik *žejuda* poznaje stari splitski govor. Iako se danas nerijetko govori *brašno*, stari su Splitski govorili i riječ praslavenskoga podrijetla *muka*.

Orijentalnoga je postanja imenica *kaiš/kajiš* ('remen'), zatim *bubrig*, *pazar* ('tržnica'), *zanat*, *žep*, *žigarica/žigerica* ('jetra') i pojedine druge.

Germanizam *eler* u značenju ('vrsta austrijskoga kovanoga novca, filir') poznaju stari Splitski. Ovdje ulaze i leksemi poput *škodit* ('štetiti'), *befel* ('nalog, zapovijed'), *brenza* ('kočnica') te frekventna riječ *štruca* ('duguljasti kruh (ob. kupovni)').

U govoru se može registrirati i pokoji hungarizam poput *beteg* ('nedostatak, mana').

Razumije se, obilato su zastupljene romanske posuđenice. Evo nekoliko zanimljivih primjera: *koltrina* ('zastor, zavjesa'), *lešat* ('skuhati u vodi'), *špacakamin* ('dimnjačar'), *barufa* ('svađa, prepirka, tučnjava'), *cinkvantin* ('kukuruz maloga zrna'), *konšerva* ('konzervirana gusta smjesa od ukuhanih rajčica'), *ferata* ('vlak'), *marinerski* ('mornarski'), *veštit* ('odijelo'), *betula* ('krčma, manji ugostiteljski objekt'), *kolafjaka* ('mirno, lijeno'), *forketa* ('ukosnica'), *bikarija* ('mesnica'), *bacilat* ('mariti, obazirati se'), *švora* ('časna sestra'), *škancija* ('polica'), *diškul* ('nemarno čeljade, propalica'), *pensat* ('misliti, razmišljati'), *lanterna* ('svjetionik'), *cukarjera* ('posudica za držanje šećera, šećernica'), *đardin* ('javni vrt, perivoj'), *šufištik* ('pretjerano pedantan, sitničav'), *bava* ('lagani povjetarac').

Zaključna riječ

Sažeto su iznesene temeljne značajke govora starijih Splitskana. Kako je na početku zabilježeno, splitski je govor sustav koji je u previranju. Premda su očuvane pojedine čakavske osobitosti, one su danas na meti različitih utjecaja, a prodrle su i prodiru određene štokavske osobitosti, kao i one iz standardnoga jezika. Neprijeporno je da se u novije vrijeme uslijed globalizacije, migracija, izumiranja iskonskoga stanovništva, modernoga načina života i raznih drugih pojava gubi izvornost pojedinih sredina. Poznato je da su lokalni govori jezično blago u Hrvata, odnosno da su dijelom identiteta i neraskidivom sastavnicom hrvatske kulture, stoga ih je važno upoznati, osvijestiti njihovu vrijednost, njegovati ih i prenijeti na mlađi svijet jer su iznimna vrijednost i neprocjenjivo bogatstvo.

Filip Galović